

Klasifikace místních jmen

1. Podle **základů** je lze dělit na:
 - a. MJ utv. ze jmen osobních (*Budějovice, Soběslav*)
 - b. MJ utv. z apelativ (*Brno, Žďár, Nové město na Moravě*)
2. Podle **slovotvorných prostředků** na:
 - a. MJ primární (*Most*)
 - b. MJ odvozená (*Budějovice, Ořechov, Kojetín, Březinka*)
 - c. MJ složená (*Mrchojedy, Mydrouvary, Přestavky*)
3. Podle **významových skupin** (MJ podle polohy, podle vlastníka, podle typu osady....)

V. Šmilauer: *Soustava českých místních jmen* (5. dodatkový díl Profousova slovníku):

dělí MJ **podle základů** na 4 skupiny, které mají ještě dílčí vnitřní členění:

- MJ utvořená z apelativ - dále člení
 - ze substantiv - *Molená, Mohelno, Mohelnice; Břehy, Nebřehov*
 - z adjektiv - *Desná, Desno; Mokřice, Mokřiny*
 - ze sloves - *Výhled, Zájezd, Zámorsk*
 - z vět - *Chraňbože, Hleďsebe*
- MJ z OJ - dále člení podle utvoření OJ
 - OJ složená - *Vladislav, Vladislavice*
 - OJ odvozená - OJ *Strach: Strašice, Strašecí, Strachovice*
 - OJ cizí - OJ *Děpolt: Děpoltice, Děpoltovice* atd.
 - OJ obyvatelská (*Psáry, Psáře, Kobylníky, Zalužany*)
- MJ cizí a nejasná (*Beroun - Verona, Temešvár, Fryšava, Bruntál, Kynžvart - Königswart; nejasná - Tupesy, Nasavrky, Zvrask*).

I. Lutterer - R. Šrámek: *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, 2004*

Jménem lidského sídla se stalo:

A. JMÉNO JEHO OBYVATEL, utvořené:

1. z vlastního osobního jména kmenového náčelníka, hlavy rodu nebo otce rodiny, a to:
 - příponou *-ice* (pl.) *Litoměřice, Miroslavice*
 - příponou *-ovice* (pl.) *Ivanovice, Drozdovice*
2. z obecného označení osoby, obvykle příslušníka vládnoucí vrstvy světské nebo duchovní, a to:
 - příponou *-ice* (pl.) *Kralice, Biskupice, Popice*
 - příponou *-ovice* (pl.) *Opatovice, Popovice*

3. z rodného jména příslušníků rodové obcíny, a to:
 - prostým tvarem akuzativu plurálu (4. p. mn. č.) *Semily, Nováky*
4. z obecného označení místa, kde sídlili nebo odkud se přistěhovali, a to:
 - příponou *-ice* (pl.) *Podlažice, Mezilesice, Zábrdovice*
 - příponou *-any* *Lipany, Moravany, Zakřany*
5. z obecného označení zaměstnání nebo služebné povinnosti původních osadníků (poddaných), a to:
 - prostým tvarem akuzativu plurálu (4. p. mn. č.) *Zlatníky, Rataje, Bečváry, Psáře, Kobylníky, Vinaře*
6. z ironické přezdívky nebo povahopisné charakteristiky, kterou osadníkům dali jejich sousedé, a to
 - prostým tvarem akuzativu plurálu (4. p. mn. č.) *Hrdlořezy, Všetaty, Konojedy*

B. OZNAČENÍ JEHO PŘÍSLUŠNOSTI K JEDNOTLIVÉ OSOBE, a to:

1. z vlastního osobního jména zakladatele, prvního majitele, rychtáře nebo jiného význačného osadníka, a to:
 - příponou *-j* (muž. rod) *Litomyšl, Dobrohošť, Vladislav, Přibyslav*
 - příponou *-ja* *Lideč*
 - příponou *-ja* (žen. rod) + *ves* *Nelahozeves, Březiněves*
 - příponou *-yně* *Ruzyně, Radyně*
 - příponou *-ov* *Benešov*
 - příponou *-ín* *Kojetín, Manětín, Strachotín*
 - příponou *-ina* *Pavčina*
 - příponou *-ka* *Dobruška*
 - příponou *-ovka* *Bedřichovka*
 - bez přípony *Myslík, Šach*
2. z obecného označení vlastníka nebo zakladatele, a to
 - tvarem gen. sg. (2. p.) + apelativem *Hradec Králové*
 - tvarem přivlastňovacího adjektiva + apelativem *Králov Dvůr, Heřmanův Městec, Kunčina Ves*
 - tvarem adjektiva na *-ský* + apelativem *Slezská Harta, Jirský Důl*

C. OZNAČENÍ VĚCNÉ (svým původem jsou to většinou případy metonymie, tj. přenesení jména blízké řeky, potoka, vrchu, území apod. na osadu), tvořené:

1. z tzv. přírodních jmen, a to
 - podle vod *Teplice, Bystřice*
 - podle terénních útvarů *Chlumec, Hůrka*
 - podle druhu půdy *Blatná, Hlinné*
 - podle klimatických poměrů *Studenec, Větrov*
 - podle rostlinstva *Jablonec, Tisovec*
 - podle živočišstva *Nedvězí, Jestřebí*
 - podle relativní polohy *Záluží, Podchlumí*
2. z tzv. kulturních jmen, a to
 - podle způsobu odlesňování *Žďár, Zhoř*
 - podle polohy na komunikacích *Brod, Mostiště*
 - podle sídelního statutu osady *Lhota, Lhotka, Svoboda*
 - podle význačné stavby *Hradec, Klášterec*
 - podle výrobních zařízení *Hamry, Hutě*

D. JMÉNO CIZÍ

1. předslovanské (nepřímě, přes pomístní jména), a to
 - podle řeky *Přimda, Opava*
 - podle vrchu, hory *Oškobrh*
 - podle vlhkosti půdy *Doksy*
2. biblické *Tábor*
3. italské *Beroun*
4. německé, a to většinou s 2. členem složeniny
 - *-dorf* „ves“ *Varnsdorf*
 - *-berg* „hora“ *Vamberk, Štramberk*
 - *-bach* „potok“ *Žampach*
 - *-stein* „kámen“ *Karlštejn, Pernštejn*
 - *-stadt* „město“ *Frenštát, Kunštát*
 - *-wald* „les“ *Kunvald*
 - *-burg* „hrad“ *Rumburk*
 - *-tal* „údolí“ *Bruntál*

5. maďarské *Temešvár*
6. jiné *Amerika, Kandia*

R. Šrámek: *Úvod do obecné onomastiky, 1999*

I. VZTAHOVÝ MODEL „KDE“, TJ. LOKALIZUJÍCÍ

A. životný objekt

Pojmenovanými objekty jsou lidé, kteří sídlo založili, kteří v něm bydlí. Motiv lze vyjádřit „kde jsme, kde bydlíme, kde jsme se usadili“. Motiv může být vybrán i sousedem - „oni bydlí tam, kde...“ (dodnes při přezdívkách obcí). Typy:

1. **-any** (← *pl. -ané*): *dubané* „lidé bydlící tam, kde byl, je dub, doubí, doubí, dubina apod.) → *Dubany*. Další členění probíhá podle sémantiky základu: terén - *Břežany* „na břehu“, *Vysočany* „vysoko“, *Dolany* „v dole“; půda - *Slatiňany*, *Mokřany*, *Lažany* „bydlící na lazu“; voda - *Vodňany*, *Jezeřany*, *Říčany*; rostlinstvo - *Borovany*, *Doubřavany*, *Holany* „kde nebyl porost“, *Bžany* „bez“, *Rokycany* „rokyta“; zvířectvo - *Tuřany*, *Vraňany*; různé: *Slopny* - slop „past na zvěř“, *Močidlany*, *Sedlčany*
2. **-ice, -ovice** (*pl.*): *Mezilesice* „lidé bydlící mezi lesy“, *Podhořice* „pod horou“, *Záhorovice* „za horou“, *Zábrdovice* „za brdem“
3. **„odkud přišli“** - důležitý motiv pro migraci obyvatelstva. *Osvětimany* „zajatci od polské Osvětimi“, *Boleslavany* „z Boleslavi“, *Olomučany* u Blanska; také MJ od etnických jmen: *Němčany*

B. neživotný objekt

Neživotný objekt je pojmenován podle toho, kde leží, kde je (hrad, sídlo, samota apod.)

1. **typ „předložka + jméno“** - u MJ řídký (spíše PJ); na Moravě sem patří několik malých osad, které vznikly většinou kolem osamoceně stojící hospody na křižovatce: *U Anděla*, *U Zlaté Studny*
2. **typ „předpona + jméno“** - rovněž řídký, *Podobora*, *Podbaba*, *Záles*
3. **typ „předpona + jméno + přípona“** - velmi častý a produktivní, MJ *Záříčí*, *Meziříčí*, *Podhradí*, *Podleší*, *Podluží*, *Vrchlabí*, *Zálabí*; převažuje přípona *-i*
4. **typ „tam, kde je“** - MJ vzniklá přenesením názvu většinou hydronyma (tzv. transonymizace): *Jihlava*, *Opava*, *Ostrava*, *Sázava*, *Morava*, *Lomnice*, *Vrhnice*, označují sídla, která vznikla „tam, kde teče stejnojmenná řeka, potok atp.“. Někdy je přenesení spojeno i s gramatickým jevem, např. *Svitavy*, *Odry* - plurál, *Jihlávka*, *Svitávka* - deminutivum. Stejným způsobem vznikla i MJ nazvaná podle blízkého hradu: *Kost*, *Loket*, *Žebrák*, *Frýdek*.

II. VZTAHOVÝ MODEL „KDO, CO“

A. životný objekt

MJ jsou motivována tím, „kdo nebo čím obyvatelé sídla jsou, byli“. Dělí se na dvě velké skupiny jmen:

a) vyjadřující **povolání, zaměstnání**

- typ *-ary, -áry*: *Vinary, Bečváry, Štítary*
- typ *-áře*: *Hrnčíře, Lnáře, Rybáře*
- obojí: *Bečváry/Bečváře, Kravary/Kravaře, Psáry/Psáře, Vinary/Vinaře*
- typ *-níky*: *Bobrovníky, Kobylníky, Zlatníky*
- typ *-nice* z původního *-níky*: *Sokolnice* (← **Sokolníky*), *Zahradnice* (← **Zahradníky*)
- typ *-e*: *Rataje*
- některá kompozita: *Voděrady* („pečovatelé o dodávku vody“), *Kladeruby/Kladoruby* („dřevorubci“), *Koloděje* („koláři“)

b) vyjadřující **sociální stav a postavení**

- typ *-i*: *Zahradníci, Mlatci* (ojedinělé)
- typ *-y*: *Dušníky* („poddaní církevní vrchnosti“), *Sluhy, Žebráky*

B. neživotný objekt

MJ přímo pojmenovávají to, po čem se ptá pojmenovací motiv „co tam je“: *Buk, Dub, Hora, Skála, Vrchy, Voda, Hlína, Písek, Klášter, Obora, Pole, Most*.

III. VZTAHOVÝ MODEL „JAKÝ, JACÍ“, „ZA JAKÝCH OKOLNOSTÍ“

A. životný objekt

Jména tohoto typu poukazují na ironicky působící vlastnosti zakladatelů nebo obyvatel osídleného místa. Vznikají tzv. ironizující, přezdívková obyvatelská jména: např. *Bosonohy* = lidé, kteří jsou tak chudí, že musejí chodit bez bot, *Hrdlořezy* = lidé s ukrutnou, divokou povahou. Slohotvorně se jedná o složeniny, kompozita. Jména se dále mohou dělit podle slovnědruhovité platnosti svých komponentů, např.

- subst. + sloveso *Hříbojedy, Hracholusky, Tatobity* (*tat* „zloděj“)
- adj. + subst. *Bosonohy, Holohlavy*
- sloveso + subst. *Neznabohy*
- čísl. + subst. *Pětípsy, Všechlapy*
- a další

Tento typ tvoření MJ funoval v češtině do konce 15. století, dodnes se tímto způsobem tvoří přezdívky obcí a přezdívky osob (*valibuk, lamželezo*), a to hlavně v nářečích.

B. neživotný objekt

MJ tohoto typu pojmenovávají neživý objekt na základě nějaké výrazné a charakteristické vlastnosti. Tato vlastnost bývá nejčastěji vyjádřena adjektivem, a to ve tvaru složeném i jmenném, popř. i substantivem, odvozeným od takového adjektiva:

- neodvozená adj. *Dlouhé, Mokrá, Lysá*
- odvozená adj.
 - typ -á: *Dubá, Tisá*
 - typ -ová, -ové, -ový: *Buková, Lipová, Jedlové, Bukový*
 - typ -ná, -né, -ný: *Kamenná, Hlinné, Rohozný*
 - typ jmenných tvarů adj.: *Blatno, Lipno, Opočno*, ve starší době i např. *Chvojen*; fem. dnes neexistují
- substantivizovaná adj. *Telnice, Olešnice* (často názvy řek), *Bukovec, Bystřec* (časté názvy potoků), *Kamenec, Bzenec*

C. „za jakých okolností“

Specifická skupina MJ, které podávají informace o fázi zakládání sídla, tj. o okolnostech jeho založení. Tyto informace mají velký význam pro hospodářské a sociální dějiny, studium dobývání kulturní půdy a komunikací, právních vztahů apod. Vybrané typy:

- a. okolnosti způsobu dobývání půdy prozrazují MJ *Žďár, Zhoř, Polom, Poruba, Pohořelá*
- b. právní okolnosti: *Soudná, Losín, Losiny* (o místa se vedl soudní spor, byla vybrána losem), zvýhodňující okolnosti *Lhota*
- c. způsob vymezení hranic *Újezd, Ochoz*
- d. poukaz na ne/úspěšnost: *Bída, Hladov*, popř. *Rozkoš, Veselí* - „reklamní lákání“
- e. poukaz na nebezpečí: *Pozorka, Lapač, Zuckmantel-Cukmantl (Zlaté Hory)*

IV. VZTAHOVÝ MODEL „ČÍ“

Přivlastnění, posesivita, je jedním z nejstarších a nejrozšířenějších pojmenovacích motivů, který se vyskytuje v toponymii patrně všech jazyků světa. Vyjadřuje fakt, že něco někomu patří, nebo může patřit.

A. životný objekt: „čí lidé“

1. **typ OJ = MJ:** *Myslík, Šach* - v č. řídký a neproduktivní, vyjadřuje, že člověk jménem *Myslík, Šach* se svými lidmi osídlili dané místo
2. **typ OJ v pl. = MJ:** *Diváky, Divoky, Kokory* - ves *Diváků, Divoků, Kokorů*, tj. lidí patřících k rodině, skupině, čeledi, vedené osobou se jménem *Divák, Divok, Kokora*. Pozůstatek najdeme v dnešním nářečním pojmenování: přišli *Bartáci*, tj. rodina Bartáková

- 3. typ OJ + *-(ov)ice*:** *Jaroslavice, Milonice, Jarošovice* = ves lidí Jaroslavových, Miloňových, Jarošových. Typ je nejpočetnější nejen v češtině, ale i v polštině. Představuje důležitý zdroj pro studium nedoložených OJ: např. z MJ *Zaradice* se rekonstruuje nedoložené OJ *Zarad*. Vnitřní členění tohoto typu je podle struktury OJ, které je základem OJ:
- OJ je dvoučlenné, složené: *Jaroslavice* k *Jaroslav*, *Bohumilice* k *Bohumil*, *Ctidružice* k *Ctidruh*, *Sudoměřice* k *Sudomír*
 - OJ je zkrácenou, hypokoristickou nebo deminutivní podobu jiného (složeného) OJ: např. hypokoristika od zákl. *Boh-* (*Bohuslav, Bohumil*): *Bohunice, Bohuňovice-Bohuň, Bohušovice, Bohušice-Bohuš*, od zákl. *Mil-* (*Miloslav*): *Milatice-Milata, Miletice-Mileta, Milešovice-Mileš, Mitotice-Milota*
 - OJ je deapelativní: *Haluzice* - OJ *Haluz* z apel. *haluz*, pod. *Komárovice*
- 4. typ apelativní ozn. osoby + *-(ov)ice*:** *Kralice, Biskupice, Opatovice, Popice, Popovice*
- 5.** ojedinelý je v rámci posesivity **typ OJ + *-any***: *Nemilany, Nemojany* - OJ *Nemil, Nemoj*

B. neživotný objekt: „čí majetek“

1. OJ + přivlastňovací přípona *-jě*

Přivlastňovací přípona *-jě* představuje starý způsob vyjádření posesivity, který se dodnes v této podobě nezachoval. Patří sem MJ typu *Zbraslav, Kuřim, Mladeč* a na základě různých typů odvozovacích OJ se rozlišují opět podtypy:

- složená OJ: *Mysliboř, Soběhoř* „majetek Mysliborům, Soběhorům“ ← **Myslibor+jě, *Soběhor+jě*, podobně *Jaroslav, Miroslav, Zbraslav*, v nichž se ale díky hláskovým změnám nijak sufix neprojevuje a jména mají stejnou podobu jako výchozí OJ.
 - odvozená OJ: *Želeč* ← *Želek+jě*, *Telč* ← *Teleč* ← *Telec+jě*; *Kuřim, Kouřim* ← *Kuřim/Kouřim + -jě*
- 2. OJ + *-ov***: nejčastější příponou, již se ve většině slov. jazyků vyjadřuje v MJ posesivní motiv. Odvozuje od OJ většiny typů, např.
- hypokoristika a deminutiva: *Bojanov, Hodoňov, Radkov, Vokov*
 - jednoduchá OJ: *Komárov, Rohov, Sedlkov*
 - OJ cizího původu: *Dětrichov, Heřmanov, Petrov*
- 3. apelativum + *-ov***: osoby světské nebo církevní vrchnosti *Opatov, Králov, Proboštov, Biskupov*
- 4. OJ + *-ín***: *Miletín, Milostín, Radotín, Vidonín*
- 6. OJ + *-ina***: ojedinelá *Všemina, Lutonina*
- 7. OJ + *-ka***: řídký *Bumbálka, Hubertuska*
- 8. *-ství***: řídký *Opatství, Biskupství*

9. **-ovec**: řídký *Albertovec, Pavlovec, Karlovec*

10. **-yně**: *Choryně, Ruzyně* - antroponymický základ je nejistý

11. **německá MJ** s posesivním motivem: *Varnsdorf* z pův. *Wernersdorf* „Vernerova ves“, *Kunštát* „Kunovo město“

C. honorifikující motiv

Vyvinul se z posesivního, ale spjatost s přivlastněním se vytrácela. Typickým využitím honorifikujícího motivu je pojmenování v souvislosti s politickou činností společnosti; taková MJ pak nemají dlouhého trvání: např. *Zlín* - v letech 1948-1990 *Gottwaldov*, častá jsou i jinde, např. slovenské *Telgárt* - v letech 1948-1990 *Švermovo* (na počest českého komunistického politika a účastníka SNP Jana Švermy), nyní opět *Telgárt*, ruské MJ *Brežněvsk, Petrohrad - Leningrad* (1924-1991). Mezi honorifikující MJ patří i v r. 1955 vzniklé MJ *Havířov*, které se však udrželo právě pro svou nepersonálnost. Je utvořeno frekventovaným způsobem pomocí sufixu *-ov* od základu *havíř*, slova regionálně živého, oproti terminologickému *horník* - **Horníkov*. V té době existující apel. *baník* bylo vnuceno do jména klubu *Baník Ostrava*.

Honorifikující motiv se silně uplatňuje u pojmenování ulic, náměstí, organizací apod.

J. Pleskalová: *Tvoření PJ na Moravě a ve Slezsku. 1992*

1. VM A = poloha, umístění pojmenovaného objektu v terénu

Jde o nejužívanější motiv: většina PJ vyjadřuje nějakým způsobem polohu pojmenovaného objektu: *Za cestou, V krku, Na bačkoře, Prostředníca, U malého žlabu, Zavčelíní, Podmezek*. To, jakým způsobem jsou jména utvořena, je zohledněno v jednotlivých SM a ST. Tak např. PJ *Za cestou, Na bačkoře* patří do SM P+S (prepozice + substantivum), do ST Za+S, popř. Na+S, PJ *Zavčelíní, Podmezek* patří do SM dSd (tj. substantivum utv. prefixálně-konverzním způsobem), do ST Za+S+-í, popř. ST Pod+S+-ek.

2. VM B = vyjádření pojmenovávaného objektu nebo jeho části v PJ

Dílčí členění lze provést na základě sémantiky: terénní formy (*Břehy, Zmoly, Nivka, Struha, Studýnka*), rostlinstvo (*Hájek, Pařízek, Klokočí, Štěpnice*), živočišstvo (*Bažantnice, Kačina, Mrchovisko*), lidská díla (*Šibenice, Pastouška, Šraňke*).

3. VM C = podávají charakteristiku pojmenovaného objektu na základě různých vlastností, a to buď vlastností primárně v objektu obsažených, nebo těch, k nimž se vztahuje určitý děj: *Veselík, Přelomený*, metaforická a metonymická: *Lopata, Hlavy, Nohavice, Jelíto, Ocas, Rukáv, Himaláje, Kalvárie, Mrzák, Hampejzy, Čihadla, Zbytky, Klučenina, Pekárna*

4. VM D = vyjadřují posesivitu. Jde o velmi výrazný motivační znak a je obzvláště rozšířený na severní Moravě. PJ může být odvozeno od apelativního i od propriálního označení posesora: *Obec, Obecňák, Obecník, Kněžák, Děkanica, Cigárně* (m. č. vyhrazená pro táboření Cikánů), *Peňázovský, Hrabětsko, Ondřejovsko, Velká/Malá Karaska*.